

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 338.432(477)

Верховод І.С.
к.е.н., доцент кафедри економіки МДПУ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ САДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ

***Анотація.** В статті розглянуто негативні тенденції розвитку садівництва України. Наведено причини зниження урожайності і скорочення промислового виробництва плодів і ягід. Визначено основні організаційно-економічні чинники розширення виробництва продукції садівництва та напрямки розвитку галузі, що потребують державної підтримки.*

***Ключові слова:** садівництво, інвестиційна політика, конкурентоздатність, цінова політика, формування ефективних форм господарювання, підтримка держави.*

Постановка проблеми. Садівництво – важлива складова частина агропромислового комплексу України, що спрямована на виробництво й забезпечення населення країни вітамінізованими продуктами харчування для підтримки та збереження здоров'я людини. Садівництво дає цінну плодово-ягідну продукцію як для використання у свіжому вигляді, так і для різних видів переробки. Плоди і ягоди є важливим компонентом харчового раціону, сприяють його збалансованості і грають захисну роль у попередженні багатьох захворювань. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я для належного захисту організму людини від передчасного старіння і розвитку багатьох захворювань необхідно, щоб у щоденному раціоні зміст фруктів і овочів складав не менш, ніж 700 – 800 г. Згідно з рекомендаціями з раціонального використання продуктів харчування, в Україні затверджено оптимальну норму споживання плодів та ягід у рік, яка складає 79 кг (тобто 216 г на добу). Наприклад, за європейськими нормами щоденне споживання плодово-ягідної продукції повинно складати 342,5 г (125 кг на рік). Співставлення фізіологічних й фактичних норм споживання свідчить про недостатність споживання населенням плодів і ягід.

Оцінюючі сучасний стан промислового садівництва України з точки зору вимог ринку доводиться, на жаль, констатувати, що галузь за сприятливих ґрунтово-кліматич-

них умов для експортного напрямку за більшістю показників не може конкурувати з європейськими країнами.

У промисловому садівництві країни склалися явно виражені негативні тенденції: зменшуються обсяги виробництва плодів і ягід, різко скорочуються площі насаджень, низькою є їх урожайність (13 – 20 ц/га), до критичного рівня знизилися темпи їх відтворення.

Орієнтуючись на європейські соціальні стандарти і турбуючись про здоров'я нації, забезпечення населення у продуктах садівництва за фізіологічними нормами, про якісне відтворення людського потенціалу, держава повинна сприяти розвитку садівництва. За умов найповнішого використання такого чинника високої економічної ефективності садівництва, як поглиблення зональної спеціалізації, можна успішно вирощувати всі без винятку плодови та ягідні культури помірного клімату. На жаль, ця перевага ефективного ведення промислового садівництва використовується поки що незадовільно. Тому вкрай актуальним є питання розвитку промислового садівництва на перспективу як джерела не тільки здорового харчування населення країни, а й конкурентних переваг експорту продукції садівництва на світовому ринку.

Аналіз досліджень і публікацій. Актуальним питанням розвитку садівництва присвячено роботи таких вітчизняних вчених, як

М.Д. Безуглий, М.О. Бублик, Л.О. Барабаш, І.В. Гриник, О.А. Демидов, В.М. Жук, Ф.С. Каленич, В.М. Костенко, О.В. Моргун, а також російських науковців, як Ю.І. Агірбов, Л.Л. Бунцевич, Л.В. Григор'єва, В.А. Гудковський, Є.А. Єгоров, А.С. Ільїнський, И.М. Каганович, А.С. Куцуков, И.А. Мінаков, А.С. Пронь та багатьох інших. Але незадовільний стан сучасного садівництва в Україні свідчить про актуальність проблеми та необхідність пошуку шляхів підвищення економічної ефективності галузі.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз тенденцій розвитку садівництва в Україні та визначення основних напрямків державної підтримки з метою підвищення конкурентоспроможності галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи сучасний стан і рівень розвитку садівництва в Україні, варто відмітити, що починаючи з 1966 р. системно скорочуються площі промислових садів й особливо виразно ця тенденція склалася в роки реформування аграрної сфери. Якщо впродовж 1966 – 1990 рр. площа садів у сільськогосподарських підприємствах країни щороку зменшувалась на 16,7 тис.га, то у 1991 – 2002 рр. – відповідно на 20,0 тис.га, а у 2003 – 2007 рр. – відповідно на 20,7 тис.га. Основною причиною цього є те, що в переважній більшості сільськогосподарських підприємств через низьку рентабельність і збитковість садівництва немає власних нагромаджень навіть на просте відтворення насаджень.

Частка господарств населення у загальній площі плодоягідних насаджень в країні впродовж тривалого часу становить 44 – 45%. Роль цих садів у формуванні пропозиції високоякісних і великих партій плодів на внутрішньому ринку невелика, а в перспективі скоріше всього зменшуватиметься.

Рівень виробництва плодів і ягід найвищим був у 1981 – 1985 рр.: у всіх категоріях господарств – 3,2 млн.т. (43,8%). Починаючи з 90-х років валові збори плодів і ягід знижуються в цілому по Україні і особливо в сільськогосподарських підприємствах, які, наприклад, у 2007 р. зібрали лише 198 тис.т продукції. Завдяки реалізації заходів, передбачених Галузевою Програмою розвитку

садівництва на період до 2025 року [3] виробництво плодів і ягід поступово почало підвищуватись і у 2013 році за статистичними даними досягло 2295 тис.т [4], але все одно залишається на низькому рівні.

Зменшення масштабів виробництва плодоягідної продукції сільськогосподарськими підприємствами відбувається не лише через скорочення площ плодоносних насаджень, а й зниження їх урожайності. Основними причинами цього є відсутність належного матеріально-технічного забезпечення, а відтак недотримання агротехнічних заходів, висока трудомісткість виробництва та відсутність матеріальних стимулів для ефективного виконання робіт тощо.

Складність досягнення оптимального фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств, помилки в інвестиційній та маркетинговій діяльності, низький платоспроможний попит населення призводить до швидкого скорочення промислового виробництва плодів і ягід. За рахунок сільськогосподарських підприємств на ринку формується лише 30 – 35 % пропозиції.

Господарства населення реалізують плоди та ягоди переважно на стихійних та придорожніх ринках, що зумовлює нестабільність товарної пропозиції, звужений асортимент продукції, низьку товарну якість. Сільськогосподарські підприємства реалізують плоди і ягоди на ринку, через магазини, ларки, палатки – 32 %, за іншими каналами (комерційні структури) – 45 %, переробним підприємствам 15 – 25 % продукції.

Чинниками, що зумовлюють коливання цін на ринку плодів та ягід, є сезонність, якість продукції, обсяги реалізації та попиту, асортимент, ціни конкурентів тощо. Найефективнішою системою продажу плодоягідної продукції вважаються оптові та оптово-роздрібні ринки. В Україні такі ринки розвиваються дуже повільно, а подібних до зарубіжних взагалі немає. Враховуючи обмеженість сільськогосподарських підприємств в фінансових ресурсах, оптові ринки мають створюватися з залученням широкого кола потенційних засновників.

Частка експорту в виробництві плодоягідної продукції становить лише 3 – 5 %. В цілому в Україні склалося негативне сальдо зовнішньої торгівлі свіжими плодами та

ягодами. Це пояснюється відсутністю в країні великомасштабного промислового виробництва плодів та ягід, яке б забезпечувало формування великих партій якісної плодоягідної продукції, низьке інформаційне, фінансове та матеріальне забезпечення сільськогосподарських підприємств, пасивна товарна політика, відсутність маркетингової стратегії, малорозвиненість інфраструктури ринку тощо.

Тому основними стратегічними цілями розвитку садівництва має бути:

стабілізація і подальше збільшення виробництва плодів і ягід;

насичення внутрішнього продовольчого ринку конкурентоспроможними продуктами та розширення їх експорту;

забезпечення розширеного відтворення виробництва головним чином за рахунок самофінансування галузі;

розширення виробництва екологічно чистої продукції шляхом переходу від індустріально-хімічних методів до біологічних;

інтенсивне господарювання шляхом удосконалення технологій і організації виробництва на основі досягнень науки й передового досвіду.

Для розвитку промислового садівництва необхідне поєднання організаційно-економічних чинників з технічними та технологічними. Головним напрямом докорінних змін економічної ситуації в галузі садівництва є поліпшення використання наявних ресурсів господарств і біокліматичного потенціалу регіонів завдяки впровадженню інтенсивних ресурсозберігаючих технологій вирощування плодоягідних культур, розширенню мережі підприємств спеціалізованих на виробництві плодів і ягід, удосконаленню розміщення садів, поліпшенню структури породного і сортового складу насаджень, розширенню переробки і зберігання продукції в місцях її вирощування, опрацюванню заходів щодо підвищення ефективності перспективних форм господарювання.

Одним з основних стимулюючих чинників розширення вітчизняного сільськогосподарського виробництва є всебічна підтримка держави в межах заходів, затверджених СОТ. Особливо важливою є підтримка так званих "зеленого" та "жовтого" кошиків, що передбачають заходи не пов'язані з торгів-

лею і виробництвом, а також заходи внутрішньої підтримки з непрямым впливом, зокрема: наукові дослідження, підготовка і підвищення кваліфікації кадрів, інформаційно-консультативне обслуговування, сприяння збуту плодоягідної продукції через збирання, обробку і розповсюдження ринкової інформації; забезпечення гарантованого доходу товаровиробникам та удосконалення землекористування, сприяння структурній перебудові виробництва, дотації на плодоягідну продукцію, компенсація частини витрат на мінеральні добрива і засоби захисту рослин, цінова підтримка, пільгове кредитування товаровиробників, пільги на транспортування плодоягідної продукції тощо.

Подолання негативних тенденцій і забезпечення сталого розвитку галузі потребують вирішення ряду завдань, зокрема: активізації інвестиційної політики, удосконалення цінової політики та сфери страхування, формування ефективних форм господарювання в промисловому садівництві.

Зважаючи на те, що садівництво в сільськогосподарських підприємствах є низькорентабельним, а передбачається значне розширення площ під плодовими і ягідними насадженнями, то найгострішою у промисловому садівництві є проблема залучення інвестицій, її вирішення полягає у формуванні надійних джерел інвестицій та ефективному їх використанні.

Аналітики відзначають, що нині аграрний сектор перетворюється на один з найпривабливіших для інвестування. Ця тенденція має загальносвітовий характер. Збільшення інвестиційної привабливості агропромислового комплексу являється основним способом вирішення нинішніх проблем економіки, включаючи її аграрний сектор. Проте, велике число нереалізованих інвестпроектів в аграрній сфері і невеликі обсяги залучених коштів сигналізують про слабкість української фінансової системи і високі ризики [5]. Покращення інвестиційної діяльності аграрно-промислових підприємств і прискорення темпів її активізації дасть змогу істотно прискорити темпи зростання аграрного виробництва, що сприятиме його швидкому виходу з кризового стану [1, С. 10].

Основними на ближчу перспективу мають бути наступні джерела інвестицій. По-перше, внутрішньогалузеві нагромадження, які в перспективі мають стати джерелом інвестицій на просте та розширене відтворення в галузі. Розширене відтворення у садівництві можливе лише за умов рентабельності виробництва плодів і ягід на рівні не менше як 40 – 50%. Така ефективність досягається на засадах поширення інноваційно-інтенсивних технологій виробництва продукції та реалізації в повному комплексі основних організаційно-економічних чинників високоефективного ведення промислового садівництва. По-друге, формування амортизаційного фонду через щорічні амортизаційні відрахування з балансової вартості плодівих і ягідних насаджень.

На сьогоднішній день практично в переважній більшості садівницьких господарств цей чинник відтворення плодівих і ягідних насаджень фактично незадіяний через ряд причин:

чинним законодавством у всіх сільськогосподарських підприємствах амортизація основних засобів виробництва ведеться за податковим методом і амортизаційні відрахування використовуються здебільшого на загальні потреби виробництва, а не як важливий чинник відтворення основного капіталу;

в багатьох сільськогосподарських підприємствах садівництво є збитковим, а збитки звичайно покриваються амортизаційними відрахуваннями;

сучасний рівень балансової вартості плодоягідних насаджень у декілька разів є нижчим порівняно з чинними нормативами питомих капітальних вкладень на створення цих основних засобів виробництва.

Отже, для того, щоб амортизаційний фонд цілком відповідав своєму призначенню як активний чинник інвестиційних процесів у галузі, необхідно:

в кожному садівницькому підприємстві поряд з податковим методом здійснювати амортизацію за прямолінійним або кумулятивним методом;

найближчим часом обстежити (інвентаризувати) плодоягідні насадження у сільськогосподарських підприємствах й індексувати їх балансову вартість з урахуванням

сучасного стану насаджень й чинного нормативу капітальних вкладень на їх створення.

В останні роки спостерігається посилення зацікавленості зарубіжних підприємців до вкладання коштів у сферу промислового перероблення плодів і ягід шляхом створення спільних підприємств. Відтак відчутно зростає пропозиція цієї продукції. Про це переконливо свідчить досвід функціонування спільних підприємств з виробництва та промислового перероблення плодів і ягід у Вінницькій, Тернопільській, Львівській областях.

Перспективним є й формування нових організаційних структур у промисловому садівництві – зокрема, формування їх на основі орендних відносин. Йдеться, передусім, про оренду землі та багаторічних насаджень промисловими підприємствами, зокрема, плодопереробними заводами. Відтак формується ефективна агропромислова інтеграція у садівництві. В такому разі забезпечується виробництво сировини потрібного відового складу та витрачаються засади для монополізму цін на продукцію виробників сировини та промислових переробників.

В сучасних умовах і в найближчій перспективі потенційними в садівництві є приватні інвестиції. Йдеться про орендарів і особисті господарства населення, які спрямовують свою діяльність на товарне виробництво плодів і ягід. Передусім, це стосується господарств, розміщених у зонах великих міст і промислових центрів, а також у зонах, районах з унікальними природними умовами для виробництва продукції теплолюбних культур і сортів, які належать до обмеженого ареалу вирощування.

Необхідно надавати сільськогосподарську техніку, добрива, садівний матеріал, обладнання та інші основні засоби виробництва на пільгових умовах за низькими процентними ставками (не більше 3%) на термін 5 – 8 років.

Складна закордонна техніка, яка не виробляється в Україні і яка потрібна виробнику, повинна надаватись на пільгових умовах. Для цього потрібно налагодити тісний зв'язок з іноземними компаніями та фірмами, які спеціалізуються на виробництві садової

техніки і обладнання та створити спільні виробництва на вітчизняних підприємствах.

Доцільно дозволити садівничим господарствам розраховуватися за придбану техніку по лізингу у кінці виробничого циклу – після того, як надійдуть кошти за вироблену і реалізовану продукцію.

З метою зменшення відсоткових кредитних ставок за кредити, які надаються комерційними банками для закупівлі техніки, добрив, обладнання, насіння, пального тощо, доцільно створити спеціалізований банк для агропромислового комплексу, у якому будуть зосереджені усі фінансові надходження від діяльності сільського господарства і які будуть використовуватись за призначенням.

Цінову політику у плодоягідному підкомплексі доцільно здійснювати на основі вільного ціноутворення у поєднанні з державним регулюванням – гарантовані ціни визначені на основі нормативної собівартості, як мінімально-допустимого рівня цін, субсидії, пільгове кредитування та страхування, податкові пільги, стимулювання експорту й обмеження імпорту тощо. Основна мета цієї політики – забезпечення розширеного відтворення галузі на основі підвищення продуктивності праці і поліпшення якості продукції, насамперед, за рахунок раціонального використання біологічного потенціалу культур та виробничого потенціалу господарств, сприяння мотивації та можливостям розширення інвестування і впровадження досягнень науково-технічного прогресу, підвищення рівня насичення садівництва капіталом на основі розширення приватної земельної власності.

Однією з найважливіших складових удосконалення інфраструктури ринку плодів і ягід, зокрема, споживчої сфери, є встановлення оптимальних цін як для виробника, так і для споживача. З цією метою необхідно приймати до уваги нормативну собівартість як мінімально допустимий рівень цін при виробництві плодів та ягід сільськогосподарськими підприємствами.

Цінова політика повинна забезпечувати еквівалентність обміну ресурсами між містом і селом та передумови для розширеного відтворення і нормальної госпрозрахункової діяльності для сільськогосподарських підприємств та господарств населення, сприяти

прискоренню науково-технічного прогресу та задоволенню потреб споживачів на ринку продовольства. Низька платоспроможність населення, монополізм промислових підприємств і торгівлі, нестримне зростання кредитних ставок та цін на продукцію і послуги для сільського господарства потребують державної цінової підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Важливе значення має регулювання вхідних цін на енергоносії та інші товари матеріально-технічного постачання. Доцільно встановити регульовані ціни на ресурси, які справляють вирішальний вплив на загальний рівень і динаміку цін у садівництві, а також на товари, виробництво яких зосереджене на підприємствах, що зацмають монопольне становище на ринку. Будь-яке підвищення цін на зазначені ресурси проти гарантованих слід компенсувати за рахунок дотацій з державного бюджету.

Актуальним є налагодження страхового механізму для утримання багаторічних насаджень через залежність їх продуктивності та якості одержаного врожаю від погодних умов. До основних причин, які зумовлюють майже цілковиту відсутність у сільськогосподарських підприємствах страхування садів і ягідників, слід віднести недостатність фінансових ресурсів, недотримання агротехнічних вимог вирощування, необізнаність і недовіра до сфери страхування. Вирощування плодоягідних культур у сільськогосподарських підприємствах усіх форм власності повинно підлягати страхуванню. Існуючі страхові тарифи для плодоягідних культур (8 – 9%) необґрунтовано завищені, тому вони підлягають перегляду в бік зниження, оскільки за малих обігових коштів виробників плодів та ягід їх зменшення залежно від терміну страхування та врожаю (до 10%) не можна визнати задовільним.

В промисловому садівництві важливим є формування ефективних організаційних форм господарювання. В останні роки внаслідок реформ в аграрній сфері країни активно розвивається різноукладність на основі приватизації землі та основі приватизації землі та майна. Реформування існуючих садівницьких підприємств поки ще не дало позитивного впливу на ефективність галузі, оскільки більшість із них отримали в спад-

щину від колишніх спеціалізованих радгоспів малопродуктивні і сильнорослі плодови насадження з великим різноманіттям сортів, продукція яких не є конкурентоспроможною.

Основу промислового садівництва країни складають спеціалізовані садівницькі підприємства, реформовані в господарські товариства. Переваги цієї форми господарської діяльності полягають у вирішенні проблеми персоніфікації власності великих підприємств, не руйнуючи цілісності майнового комплексу і не порушуючи його організаційно-матеріальні структури [2]. Господарські товариства найбільш пристосовані до ринкових умов, інтеграційних процесів та створення спільних підприємств з іноземними інвесторами.

У садівництві розвиватимуться різні організаційні форми господарювання. Зокрема, в останні роки в галузі формуються фермерські господарства. Основною спрямованістю такого постути має бути поглиблення спеціалізації виробництва, розвиток ефективних форм агропромислової інтеграції, виробничої кооперації, формування належної виробничої і ринкової інфраструктури.

Таким чином, на перспективу передбачається, що у державній формі власності за-

лишиться 1 – 2% площ плодкових і ягідних насаджень. Основними виробниками плодів і ягід будуть фермерські господарства і приватні підприємства з площею насаджень 15 – 20 га, які з метою ефективного використання техніки, виробничих споруд кооперуватимуться між собою. Також, в галузі будуть функціонувати великі спеціалізовані підприємства з площами насаджень 500 – 600 га, створені в основному за рахунок залучення значних інвестицій.

Висновки. Отже, подолання негативних тенденцій та забезпечення сталого розвитку галузі можливе завдяки злагодженій роботі уряду, фахівців, науковців та господарюючих суб'єктів за наступними напрямками: удосконалення системи економіко-правового забезпечення галузі, узгодження її з міжнародними стандартами; активізація інвестиційної політики, зокрема за рахунок розширення доступу виробників плодоягідної продукції до кредитних ресурсів на пільгових умовах; удосконалення механізму регулювання ринку плодів і ягід, забезпечення умов для формування і розвитку його інфраструктури; формування ефективних організаційних структур промислового садівництва.

Список використаних джерел

1. Бабенко А.Г. Інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств / А.Г. Бабенко // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 216. – С. 9 – 11.
2. Господарський кодекс України – Редакція від 03.02.2013, підстава 5073-17 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
3. Наказ Міністерства аграрної політики України № 444/74 від 21.07.2008 Про затвердження галузевої Програми розвитку садівництва України на період до 2025 року.
4. Сільське господарство України: Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 390 с.
5. Панасюк О. Б. Залучення інвестицій в аграрний сектор економіки / О. Б. Панасюк // Економіка АПК. – 2010. – № 6. – С. 51–53.

Summary. Statement of the problem. Horticulture Ukraine for most indicators can not compete with European countries. The identification of the major areas of state support of horticulture are relevant.

Results of research. In the article some negative tendencies in the development of industrial gardening are determined. The stress is laid on the necessity of the state support of gardening as a branch having considerable advantages over European nations according to nature and climate potential. Some reasons of decline in the fruitfulness and reduce of the industrial production of fruits and berries are determined. Some principal strategy purposes of gardening development are given. Organizational and economic factors of the extending of native fruit and berry production are taken into consideration. In order to overcome negative tendencies and to provide a stable development of the branch, some measures according to the major organizational and economic directions.

Conclusions. The development of Ukraine horticulture is possible by the coordinated work of government, experts and economic structures in the following areas: improving the system of economic and legal support, activation of investment policy, improving the mechanism for regulating the market of fruits and berries, improving of price policy and insurance sphere, formation of effective housekeeping forms in industrial gardening such as economic community, joint ventures with foreign investors and farms.

Keywords: gardening, investment policy, competitiveness, price policy, formation of effective housekeeping forms, state support.